

A szellem útkeresői

Lukács György, Thomas Mann, Szabó Ervin és Balázs Béla levelei
Ritoók Emmának

„Mert levén én testestől-lelkestől modern, a modern tanulmányokról le nem mondom” – jelentette ki Ritoók Emma író (1868–1945), egyetemi tanulmányaira készülve, 1900 őszén, öccsének, Ritoók Zsigmondnak szóló levelében. Ritoók 1906-ban fejezte be egyetemi tanulmányait, s ekkor már meglehetősen tájékozott volt a lélektan, a filozófia és az esztétika kérdéseiben. A századfordulón több szépirodalmi alkotása (pl. *Mai idegek*, 1896., *Egyenes úton – egyedül*, 1905.), műfordítása és tanulmánya (pl. *Arany János elmélete az eposzról*, 1906.) is megjelent.¹ Balázs Bélával² és Lukács Györggyel³ még az I. világháború előtt ismerkedett meg. 1915 őszétől 1918 őszéig Ritoók a *Vasárnapi Kör* egyik törzstagja volt,⁴ a polgári forradalom idején azonban szakított a társasággal: ekkortól már a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének* megszervezésében vett részt.⁵ Egykori barátainak emlékével, az

1 Ld. Ritoók Emma levelét Ritoók Zsigmondnak, 1900. szept. A levél – Ritoók Emma számos levelével együtt – rokona, Ritoók Zsigmond birtokában van, aki lehetővé tette, hogy ezen írásokat felhasználhassam; szívességéért ezúton mondom köszönetet. – A bevezetésben a korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm. – Ritoók Emma pályáját részletesebben tárgyalta: *Lengyel András: A Vasárnapi Kör „renegátja”*. A gondolkodó Ritoók Emmáról. In: *Uő: Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp. 1994. 7–75.

2 Vö. ehhez pl. *Évek és emberek*. Ritoók Emma visszaemlékezései. I. 1914–1919. Kézirat. Ld. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (= OSZK Kt.) Fond 473. „Évek és emberek I.” feliratú pallium, 23–24. l. A Ritoók Emma-hagyatékra Karsay Orsolya hívta fel a figyelmemet, kutatásaimat Nemeskéri Erika segítette, az anyag felhasználását, az itt közzétett levelek publikálását Ritoók Emma örökösei engedélyezték – szívességükért ezúton mondom köszönetet. Vö. még: *Lengyel A.*: i. m. 21–24.; Ernst Bloch und Georg Lukács. Dokumente. Zum 100. Geburtstag. Szerk., jegyz. Mesterházi Miklós–Mezei György. Bp. 1984. (Archívumi Füzetek IV.) 379.

3 Vö. ehhez pl. *Évek és emberek*. I. i. m. 110–111. l.; *Bendl Júlia*: Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig. Bp. 1994. 73.; Ernst Bloch und Georg Lukács i. m. 379.

4 Ld. ehhez: *Novák Zoltán: A Vasárnap Társaság*. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiútkeresésük az első világháború időszakában. Bp. 1979. 70.; *Vezér Erzsébet: A Vasárnapi Kör története*. In: *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok. Összeáll., bev., jegyz. Karádi Éva–Vezér Erzsébet*. Bp. 1980. 8–9.; *Bendl J.*: i. m. 197.; *Évek és emberek*. I. i. m. 239. l.

5 Vö. ehhez: *Évek és emberek*. I. i. m. 245., 301. l.; *Tormay Cécile*: Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből. I–II. Bp. 1920–1922. passim.

általuk képviselt gondolatvilággal pedig az 1921-ben megjelentetett *A szellem kalandorai* című regényében számolt le véglegesen.⁶ – Ritoók a későbbiekben is számos szépirodalmi művet, fordításokat és filozófiai, esztétikai tanulmányokat tett közzé.

Ritoók Emma hagyatékának jelentős része az *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában*⁷ található: ebben maradt fenn az a levelezőlap is, amelyet Lukács György küldött Ritoók Emmának Heidelbergből, a postai bélyegző szerint 1915. január 7-én.⁸ Bár az író előző levelét, amelyben kérdéssel fordult Lukácshoz, nem sikerült fellelnem,⁹ s így nem tudtam tisztázni, hogy milyen problémafelvetésre reagált a filozófus, mégis érdemes e rövid, tudomásom szerint eddig még nem publikált levelet közzétenni: ez ugyanis, ismereteim szerint, az egyetlen, Ritoók Emmához írott, fennmaradt Lukács György-levele,¹⁰ amelynek hangvétele, stílusa jól mutatja a két ember kapcsolatának jellegét. Megfelel annak, ahogyan Ritoók jellemezte kapcsolatukat egy, még valószínűleg 1912-ben Lukácshoz írott levelében: „Mindig úgy éreztem, hogy maga iránt a szeretet és barátság éppen azon a változatlan hangon alapszik, amivel velem szemben mindig bizonyos egyenlőséget és sohasem lenézést és felsőbbiséget éreztetett és rám bízta, hogy ott, ahol kell és van, magamtól megérezzem a felsőbbiségét.”¹¹ – Lukácsnak e levele végén feltett kérdésére, amelyben közös barátjuk, Zalai Béla filozófus¹² sorsáról érdeklődött, az író 1915. március 20-i levelében válaszolt: „heute erhielt ich von Fogarasi die Nachricht vom Zalai's Tod. Ich glaube nicht daran”.¹³

1916 folyamán jelent meg Ritoók Emmának a rútról írott tanulmánya magyarul *A rút a művészetben* címmel az *Athenaeumban*,¹⁴ németül pedig, *Das Häßliche in der Kunst* címmel a *Zeitschrift für Ästhetik und Allgemeine Kunstwissenschaft* lapjain.¹⁵ Ezzel kapcsolatban Ritoók így írt emlékiratában: „Mikor a *Zeitschrift für Ästhetik* közölte az egyik esztétikai munkámat: *Das Häßliche*

6 *Ritoók Emma: A szellem kalandorai*. I–II. Bp. [1921.]

7 OSZK Kt. Fond 473.

8 Lukács György levele Ritoók Emmának, 1915. jan. 7. Ld. OSZK Kt. Fond 473. „RE-hoz 77 + 2 üres bor. 1552-150” feliratú pallium, sztl. – A szöveget Lukács György örökösének szíves hozzájárulásával közlöm.

9 Ritoók Emma Lukács Györgyhez írt, fennmaradt leveleit ld. a Lukács Archivum és Könyvtárban (= LAK).

10 Vö. ehhez: Lukács György levelezése (1902–1917). Vál., szerk., bev., jegyz., az életrajzi mutatót, az időrendi áttekintést és a névmutatót készítette: Fekete Éva–Karádi Éva. Bp. 1981. (Lukács György összes művei) 483.: 5. jegyz.

11 Ritoók Emma levele Lukács Györgynek, [1912. jún. 20. körül]. Ld. LAK. Közli: Ernst Bloch und Georg Lukács i. m. 161.

12 Zalai Béláról ld. pl. *Fogarasi Béla: Zalai Béla: in memoriam*. Bp. 1916.

13 Ritoók Emma levele Lukács Györgynek, [1915.] márc. 20. Ld. LAK. Közli: Ernst Bloch und Georg Lukács i. m. 200. – Zalai 1915-ben halt meg orosz hadifogságban.

14 *Ritoók Emma: A rút a művészetben*. Athenaeum 1916. 177–205.

15 *Emma von Ritoók: Das Häßliche in der Kunst*. *Zeitschrift für Ästhetik und Allgemeine Kunstwissenschaft* 1916. 4–27.

in der Kunst, Thomas Mann-nak is elküldtem, egy remek levélben válaszolt rá és nagyon érdekesnek találta, a saját munkáinak gondolatával is összehasonlította.”¹⁶ Ez az eddig, tudomásom szerint, nem publikált, 1916. május 4-i keltezésű Thomas Mann-levél¹⁷ szintén fennmaradt Ritoók Emma hagyatékában. Közzétételét az is indokoltá teszi, hogy a benne megfogalmazott gondolatok, problémák pontosan illeszkednek az író életművébe, elsősorban a *Betrachtungen eines Unpolitischen* (magyar fordításban: *Egy apolitikus ember elmékedései*)¹⁸ című munkájához kapcsolódnak, amelyen Mann ekkoriban dolgozott.¹⁹ Mind e könyvben, mind az itt közölt levélben – és persze az egész manni életműben²⁰ – jelen van Wagner, Schopenhauer és Nietzsche hatása. A *Betrachtungen*ben Mann így írt: „Die drei Namen, die ich zu nennen habe, wenn ich mich nach den Fundamenten meiner geistig-künstlerischen Bildung frage, diese Namen für ein Dreigestirn ewig verbundener Geister, das mächtig leuchtend am deutschen Himmel hervortritt, – sie bezeichnen nicht intim deutsche, sondern europäische Ereignisse: Schopenhauer, Nietzsche und Wagner.”²¹ E művében Mann többször is idézi²² Nietzschének egy 1868. október 8-i, Erwin Rohdéhoz írott levelét, amelyben a filozófus így fogalmazott: „Mir behagt an Wagner, was mir an Schopenhauer behagt, die ethische Luft, der faustische Duft, Kreuz, Tod und Gruft”.²³ A „Kreuz, Tod und Gruft”-gondolat – amely megkönnyítette Mann számára a világháború iszonyatának elviselését – többször felbukkan az író korabeli szövegeiben,²⁴ az itt közölt levélben Ritoók Emma gondolatmenetéhez kapcsolva.²⁵ – Szintén a *Betrachtungen*ben Mann úgy jellemezte magát, mint „Chronist und Erläuterer der Décadence, Liebhaber des Pathologischen und des Todes, ein Ästhet mit der Tendenz zum Abgrund”²⁶ – ez pedig szintén

16 Évek és emberek. Ritoók Emma visszaemlékezései. IV. (1920–1922.) Kézirat. Ld. OSZK Kt. Fond 473. „Évek és emberek IV. rész” feliratú pallium, 159. l.

17 Thomas Mann levele Ritoók Emmának, 1916. máj. 4. Xeroxmásolatát ld. OSZK Kt. Fond 473. „Másolatok” feliratú pallium, sztl. Vö. pl. Die Briefe Thomas Manns. Regesten und Register. I–V. Bearb. und hrsg. Hans Bürgin, Hans–Otto Mayer. Frankfurt am Main, 1977–1987.; Thomas Mann und Ungarn. Essays, Dokumente, Bibliographie. Hrsg. Antal Mádl–Judit Győri. Bp. 1977. – A szöveget a S. Fischer Verlag (Frankfurt am Main) engedélyével közlöm.

18 *Thomas Mann: Betrachtungen eines Unpolitischen*. Berlin, 1918.; magyar fordítása: *Uő: Egy apolitikus ember elmékedései*. Bp. 2000.

19 Vö. ehhez: *Klaus Harpprecht: Thomas Mann. Eine Biographie*. Rowohlt, 1995. 402–426., 2096–2098.

20 Vö. ehhez: *Mádl Antal: Thomas Mann világ- és emberképe*. Bp. 1999. 42–53., 282–283.; *Thomas Mann: Wagner és korunk. Írások, elmékedések, levelek*. Bp. 1965., különösen: 11–47.

21 *Th. Mann: Betrachtungen* i. m. 34.; magyar fordítását ld. *Uő: Egy apolitikus ember* i. m. 63.

22 *Th. Mann: Betrachtungen* i. m. 42., 118., 407–408., 558.; magyar fordítását ld. *Uő: Egy apolitikus ember* i. m. 70., 130., 363., 483.

23 Ld. Friedrich Nietzsche levelét Erwin Rohdénak, 1868. okt. 8. Megjelent pl. Friedrich Nietzsches Briefwechsel mit Erwin Rohde. Hrsg. Elisabeth–Förster Nietzsche–Fritz Schöll. Berlin–Leipzig, 1902. (Friedrich Nietzsches Gesammelte Briefe II.) 70–74., az idézett rész: 72.

24 Vö. *K. Harpprecht: i. m.* 410–431., 2096–2098.

25 Vö. ehhez a 48. jegyzetet!

26 *Th. Mann: Betrachtungen* i. m. 126.; magyar fordítását ld. *Uő: Egy apolitikus ember* i. m. 136.

megfeleltethető a Ritoók Emmához írott levélben foglaltaknak, ugyanakkor számos ponton kapcsolódik a manni életmű egészéhez is.²⁷

1918 folyamán Szabó Ervin a *Világ* általa szerkesztett tárcarovatának munkatársai közé igyekezett bevonni Ritoók Emmát.²⁸ Szabó Ervin e tevékenységére, annak indítékaira Jászi Oszkár így emlékezett vissza: „Életének utolsó irodalmi terve is propagandisztikus és popularizáló célzatú volt. Mikor látta, hogy a háború súlyos financiaális krízise következtében az a grandiózus könyvtáráépítés meghiúsul, melyben életének egyik főfeladatát látta, s melyben Bárczy István, Harrer Ferenc és Wildner Ödön ritka megértéssel és jóindulattal támogatták, elhatározta, hogy végleg visszavonul a könyvtárügytől s kizárólag tudományos és publicisztikai munkásságának fog élni, valamint a népszerűsítő és eszmeterjesztő irodalomnak. E tevékenység középpontjával a *Világ* hasábjain külön tárcarovatot kreált, melynek feladata lett volna a legmodernebb tudományos és filozófiai törekvéseket a magyar közönséghez közelebb hozni.”²⁹ Kóhalmi Béla szerint 1918. május közepén kérte fel Purjesz Lajos, a *Világ* főszerkesztője Szabót a tárcarovat szerkesztésére.³⁰ „1918. június eleje” keltezéssel Szabó körlevelet küldött a tárcarovat leendő munkatársainak, melyben így fogalmazott: „A háború négy esztendeje bebizonyította, hogy az igazi és megsemmisíthetetlen emberi értékek azok, amelyeket a kutató ész, egyedül a tudomány önzetlen szeretetétől vezetve, saját kielégülésére, de sokszor közvetve az emberiség javára alkot. Nem lehet cél, hogy ennek a folytonos vállvetett munkának eredményeit, aktuális kérdéseit zárt ajtók mögött őrizzük, ahová csak a kiváltságosoknak van joguk belépni. Mert a tudomány csak úgy érheti el legsajátosabb célját, ha problémái mennél szélesebb rétegben ismertekké válnak, módszerei legalább bizonyos mértékben a műveltebb közönség gondolkodásának részei lesznek.

Ezért a VILÁG napilap, olvasóközönségének színvonalától felbátorítva, elhatározta, hogy tudományos tárcarovatot nyit [...] Helyet fognak ott találni a legváltozatosabb kérdésekről alkotott legellentétebb vélemények, ha azokat az igazság, a becsületes meggyőződés és nem a pártszempont diktálja [...] Egy nagy és egyetemes érdekű nevelőmunkáról van szó, melyhez hozzájárulni, véleményünk szerint, mindenkinek kötelessége. Ezt a kötelességet mi most százszorosán érezzük, amikor az emberi szellem és méltóság a legfájdalmasabb és legszegényetesebb megalázásokat szenvedti.” Körlevelében Szabó „havonként egy-

27 Vö. ehhez: *Fernand Hoffmann*: Die Beziehungen zwischen Kunst und Krankheit im Werke Thomas Manns. In: *Uő*: Thomas Mann und seine Welt. Hildesheim–Zürich–New York, 1992. (Germanistische Texte und Studien 40.) 3–31.

28 Vö. ált. *Litván György*: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993. (Századvég biográfiák) 235–236., 280–281.

29 *Jászi Oszkár*: Szabó Ervin és életműve. In: *Szabó Ervin*: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban. Bécs, 1921. 15–16.

30 *Kóhalmi Béla*: Pillanatképek Szabó Ervin élete utolsó évéből. Magyar Könyvszemle 1968. 240–241.

két cikk”-et kért a kiválasztott íróktól, tudósoktól.³¹ Ugyanakkor a szerkesztő nem csak e körlevéllel igyekezett cikkeket szerezni a rovatához. Június 20-i, Fülep Lajoshoz intézett felkérő levelében így jellemezte e tevékenységét: „Nekem mindezidáig a Világ ügyeire semmiféle befolyásom nem volt és ennek a rovatnak a szerkesztését is csak hosszú tünődés után vállaltam, főleg azért, mert más ezt talán kevésbé lelkiismeretesen teljesítené, noha rám nézve igen terhes és munkaprogramomba egyáltalán nem vág bele. Mostani helyzetemet az általam megpendített eszme mennél tökéletesebb kiépítésére és vezetésére használom fel.” Szabó reményét fejezte ki, hogy Fülep rendszeresen fog írni a rovatba, „talán kéthetenként egy cikkel”.³² 1918. július 8-ára Szabó összejelölt szervezett a *Világ* tárcarovatának munkatársai számára³³ – minden bizonnyal ez volt az a megbeszélés, amelyet a tudós említett a Ritoók Emmához írott, tudomásom szerint eddig nem publikált, itt közzétett, 1918. július 15-i levelében.³⁴ A levél jól mutatja (ami Ritoók munkásságát tekintve nem is meglepő), hogy Szabó Ervin számon tartotta az írónt, igényelte közreműködését a tárcarovatban. Ugyanakkor, úgy tűnik, Szabó a felkérésekkel egyfajta rangsort is létrehozott az érintettek között: míg Füleptől tulajdonképpen kéthetenként kért egy cikket, a körlevéllel megkeresett szerzőktől már csak havonta egy-két írást várt, Ritoók Emmától pedig – e levél tanúsága szerint³⁵ – csak havonta egyet (e kérés nyomatékosságát jelzi, hogy a „hónaponként” szót Szabó aláhúzással is kiemelte). Ritoók Emma azonban nem közölt cikket a *Világ* 1918. október 1-jén megindult tárcarovatában³⁶ – s ebben minden bizonnyal szerepe volt annak is, hogy politikai nézetei határozottan megváltoztak a polgári demokratikus forradalom idején.

A Tanácsköztársaság hónapjait az írónt csaknem teljes visszavonultságban töltötte³⁷ – miközben egykori barátja, Balázs Béla fontos szerepet vállalt a diktatúra kulturális életének irányításában: a *Közoktatásügyi Népbiztosság* osztályvezetője lett és ő vezette a drámai színházak irodalmi és művészeti ügyeinek alosztályát is. A Tanácsköztársaságról szóló visszaemlékezésében Ritoók Emma

31 A körlevél Babits Mihályhoz küldött példányát ld. OSZK Kt. Fond III/1578/21. sz. A körlevél egy másik példányáról fotót közöl: *Kőhalmi B.*: i. m. 241.

32 Szabó Ervin levele Fülep Lajosnak, 1918. jún. 20. Ld. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (= MTA Kt. Kt.) Ms 4589/271. sz. Közli: Fülep Lajos levelezése. I. 1904–1919. Szerk., jegyz., a mutatókat összeáll. F. Csanak Dóra. Bp. 1990. 359–360.

33 Ld. ehhez Szabó Ervin levelét Babits Mihálynak, 1918. júl. 3. OSZK Kt. Fond III/1163/3. sz. Közli: Szabó Ervin levelezése. II. 1905–1918. Szerk. Litván György–Szücs László. Bp. 1978. 964.

34 Szabó Ervin levele Ritoók Emmának, 1918. júl. 15. Ld. OSZK Kt. Fond 473. „RE-hoz 77 + 2 üres bor. 1552-150” feliratú pallium, sztl. Vö. pl. Szabó Ervin levelezése. I. 1893–1904., II. 1905–1918. Szerk. Litván György–Szücs László. Bp. 1977–1978.

35 A 31. jegyzetben hivatkozott körlevelet nem találtam meg Ritoók Emma hagyatékában.

36 Vö. ehhez: *Kőhalmi B.*: i. m. 243–244.

37 Ld. erről: Évek és emberek. Ritoók Emma visszaemlékezései. II. 1919. márc.–1919 vége. Kézirat. Ld. OSZK Kt. Fond 473. „Évek és emberek II. rész” feliratú pallium, 1–93. l.

így írt: „berendeltek Pestre, a Nemzeti és a Vígszínházhoz. Színdarabokat kaptam fordítani, Tolsztojt, Strindberget, később Hebbelt”, megjegyezve ugyanakkor: „Az én színdarab-fordításaim sohasem kerültek színpadra”.³⁸ E fordításokkal kapcsolatban írta neki Balázs Béla az itt közölt (részben már publikált) levelét³⁹ – a diktatúra bukása után, magyarországi bujkálása idején, még azelőtt, hogy feleségével 1919 novemberében Bécsbe menekült volna.⁴⁰ A levelet nemcsak az teszi figyelemre méltóvá, hogy az itt megfogalmazott gondolatok némelyikében felismerhető a *Vasárnapi Kör* szellemiségének hatása,⁴¹ hanem az is, hogy több ponton kapcsolódik Balázs életművének egészéhez: jelen van benne írójának az évek során meg-megújuló közösség-keresési törekvése,⁴² és, ezzel összefüggésben, a „nacionalizmus és internacionalizmus” témakörének újragondolása – amely kérdés már a világháború idején is foglalkoztatta.⁴³ Mindezen problémák még határozottabban vetődtek fel és igényelték az újragondolást a bukott forradalmak utáni időszakban. Jól mutatja ezt, hogy több, a levélben megfogalmazott gondolat felbukkan Balázs 1919 végén készített naplójegyzeteiben is: „Nem szörnyű, hogy ezek, a magyar nemzeti hadsereg a mi ellenségünk és bennünket halálra keres? Nem szörnyű, hogy kicsavarják szívünkéből a ma-

38 I. m. 21–22. l.

39 Balázs Béla levele Ritoók Emmának, [1919. ősz]. OSZK Kt. Fond 473. „Levelek” feliratú pallium, 1–3. l. + 1 boríték. A levél rövid részleteit közölte magyarul: *Karádi Éva: A budapesti Lukács-kör és a heidelbergi Max Weber-kör. Kandidátusi értekezés kézírata*, 1984. 162–163., 322. jegyz.; németül: *Uő: Einleitung*. In: Georg Lukács, Karl Mannheim und der Sonntagskreis. Hrsg. Éva Karádi-Erzsébet Vezér. Frankfurt am Main, 1985. 21–22., 27.: 52. jegyz. – Vö. még: *Gyuris György: Balázs Béla. Bibliográfia*. Szeged, 1984. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 29.) – A szöveget Balázs Béla jogutódjának szíves hozzájárulásával közlöm.

40 Ld. ehhez Balázs Béla kézíratos önéletrajzát: MTA Kt. Kt. Ms 5020/148. 1. l.; *K. Nagy Magda: Balázs Béla világa*. Bp. 1973. 253.

41 Vö. ehhez: *É. Karádi: Einleitung* i. m. 21–22.

42 Vö. ehhez: *K. Nagy M.: i. m. 36., 163–166., 184., 206–207., 228., 389., 390.*

43 Vö. *Karádi É.: A budapesti Lukács-kör* i. m. 163. A háború esztétikai veszedelmei című, 1916-os cikkében Balázs így írt: „A politikai nacionalizmus [...] nem is igazán mély akadálya az internacionalizmusnak. Mélyebb, mert igazabb és jogosultabb az az esztétikai ellenállás, mely a kialakult nemzeti szellemek és kultúrák tiszta stílusát félti és sajnálja a nemzetköziségétől. És ha ezeknek veszendőbe kellene menniök, az valóban nagy veszteség volna és semmiképpen nem kívánatos. De ezeket a kultúrstílusokat nem kell, hogy politikai határok, háborút okozó intézmények különítsék el egymástól. Egyrészt mert az hiábavaló. A szellem áramlását a vámsorompók meg nem állíthatják. Másrészt mert az egyes kultúrstílusok belső organizmusának törvényszerűsége belülről úgyis határt szab nekik. (Mely határok persze geográfiailag ábrázolhatatlanok lesznek esetleg.)

Bizonyos csak az, hogy ezeket a kultúrerőket nem szabad politikai határok és gyűlöletek és elfogultságok inadekvát korlátai és kínai falai mögé zárva természetlen és egészségtelen »Inn-zucht«-tal tenyészteni. A politikai internacionalizmus szabad súrlódásában méltó és termékeny és büntelen harcban fognak egymáson tisztulni. És bizonyos, hogy amennyiben a kialakulóban lévő európai ember típusa befejeződik, ezek a nemzeti stílusok *dekoratív* jelentőségűek lesznek csupán (amely jelző a művészetben nem jelent lebecsülést).” *Balázs Béla: A háború esztétikai veszedelmei. Népművelés* 1916. márc. 139. Ld. még: *Lélek a háborúban*. Balázs Béla honvédtiszti naplója. Gyoma, 1916. 40.

gyarsághoz való jussunkat? Mért, mért, mért?! Mivel magyarabbak ők minálunk? Avval, hogy a zsidó kapitalizmust védik, meg idegen grófok nagybirtokait? Mivel magyarabbak ők, akik a magyarságért még semmit sem tettek avval, hogy tót és oláh parasztokat akarnak megint deressel kormányozni? A szívem közepén keresztülfolyik a Tisza és magyar költő vagyok, de halálra keresnek a sastollas huszárok és kivernek az országból, mert azt vallom, hogy a tőke erkölcstelen és hogy az emberek közösségben éljenek és hogy a nemzetek álljanak össze mint a svájci három, hogy közös politikai adminisztráció tegyen lehetetlenné minden erőszakos versengést és háborút. [...] Most mindenekelőtt egy valamit kellene tisztáznom a naplóban. Hogy állok, hazátlansággal, magyarsággal, európeársággal? A nacionalizmus és internacionalizmus konfliktusát mindenekelőtt magamban kell tisztáznom! Mit jelent számomra – az a kérdés –, hogy száműztem Magyarországból? Mit jelent számomra a magyarság? –

Mindenekelőtt: az internacionalizmus, az európai egyesült államok, meggyőződésem szerint sohasem mehet valamely nemzeti szellem rovására. Mint ahogy Keller németiségének nem ártott, hogy franciák és olaszokkal közös álmában élt. Tehát attól, hogy a nemzetköziséget vallom, attól még lehetnék ízig magyar.” Ritoók Emmáról pedig ugyanitt ezt írta: „Gazdag az átmenet a két véglet között. A csak ösztön ember között és a csak észlány között, a két problémátlan pólus között. A tragikus középalakok, mint Ritoók Emma, akiknek esze és műveltsége az internacionalitás nivóján van, és aki szellemileg közenk tartozik, és testvértelen árva magyar testvérei között, ahova visszahúzza a fájdalmas, tragikus dac, a föld alól felfakadó sötét nemzeti ösztön hatalma.”⁴⁴ – Ritoók Emma életének, munkásságának jobb megismeréséhez mindenesetre még további kutatásokra van szükség. A levélírók életművének jövőbeni vizsgálata pedig minden bizonnyal elő fogja segíteni az itt közölt levelek számos vonatkozásának pontosabb elemzését-értékelését is.

A bevezetés végén már csak a szövegközlések szempontjairól írok röviden. A leveleket betűhíven közlöm, a szövegekben szereplő kurzívák az eredeti szerzői kiemeléseknek felelnek meg. A levelek egymás utáni sorrendje pedig – akárcsak e bevezetésben – megfelel keletkezésük időrendjének.

Vörös Boldizsár

44 Ld. Balázs Béla 1919. dec. 4-i naplóbejegyzését. Balázs Béla naplói. MTA Kt. Kt. Ms 5023/21. 4., 5., 15–16. l. Kiadását ld. *Balázs Béla: Napló. II. 1914–1922. Vál., szerk., szöveggond., jegyz. Fábri Anna. Bp. 1982. (Tények és tanúk) 345–347., 358., 548.*

Levelék

[Lukács György levele Ritoók Emmának]

Kedves Emma,

nem feleltem rögtön kártyájára, mert reméltem, hogy talán mégis találkozom magamnál informáltabb emberrel a ki a maga kérdésére fele[le]tet adhatna. De most nincs Heidelbergben senki. Én nem igen érdeklődtem ez iránt a kérdés iránt évek óta (mert a magam számára azzal a cikkel elintézettnak éreztem); folyóiratot pedig (a Logost⁴⁵ kivéve, ahol erről nem volt semmi) nem olvasok rendszeresen, könyvről nem hallottam, így csak azt felelhetem, hogy Lipps⁴⁶ és Ziegleren⁴⁷ kívül én se tudok semmit erről a témáról.

Ha nem soroznak be, és nem kell bevonulnom, be fogok fejezni egy könyvet Dostojewskyról, a melyben az etikám egy része benne lesz. Reméljük. Meleg üdvözléssel

L. Gy.

Mi van Zalaival?

DrG v Lukács. Heidelberg. Keplerstrasse 28

Ungarn!

Dr Ritoók Emma úrasszonynak

Mátyásföld von Budapest

(A postai bélyegzőben: Heidelberg 7. 1. 15.)

(Lukács György kézírásával, „Postkarte” feliratú levelezőlapon. – A lapon vsz. Ritoók Emma kézírásával: „Lukács György”.)

*

[Thomas Mann levele Ritoók Emmának]

Bad Tölz den 4. V. 16.

Sehr verehrtes Fräulein:

Für die gütige Übersendung Ihrer bedeutenden Arbeit sage ich Ihnen von Herzen Dank. Sie wußten, daß das etwas für mich sein würde. Wirklich, ich war dieser Betrachtung ein guter und dankbarer Leser, – Sätze wie die auf S. 16 unten und 17 oben sind⁴⁸ recht nach meinem Sinne, ich darf sie als Bestätigung und Rechtfertigung emp-

45 Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur: német filozófiai folyóirat, 1910–1933 között jelent meg.

46 Vsz. Theodor Lipps (1851–1914), német filozófus, pszichológus, esztéta.

47 Vsz. Theobald Ziegler (1846–1918), német filozófus.

48 Mivel Thomas Mann belefogalmazta e gondolatokat levelének szövegébe, érdemes idézni az általa megjelölt részt: „So liegt nicht an der Seite des Schönen die Verwandtschaft der Kunst mit der Ethik, sondern im Moment des Wollens, dessen Ausdruck das Häßliche ist. Weder durch Moral des Inhalts, noch durch die metaphysische Koinzidenz des Guten mit dem Schönen kann die Verbindung zwischen den zwei Gebieten erklärt werden und wenn Kunst moralischen Stoff bearbeitet, wird sie dadurch ebenso wenig moralisch, wie sie unmoralisch wird durch das inhaltlich Böse. Die Kunst hat freien Eintritt in jedes Wertgebiet, ohne sich dadurch fremden Gesetzen unterzuordnen; sie hat ihr eigenes, nicht den ethischen Kategorien untergeordnetes Sollen zur Einheit der Harmonie; aber sie hat einen tieferen Zusammenhang mit

finden. Der Vorwurf, den man mir frech[?] gemacht und zu machen nicht aufgehört hat, und den ich von jeher als einen sittlichen Ehrentitel empfunden habe, mußte mir einfallen dabei: nämlich ich sei der Schriftsteller des Pathologischen. In Gottes Namen. Sie sagen mir, daß die Verwandtschaft der Kunst mit der Ethik im Moment des Wollens beruht, dessen Ausdruck das Häßliche ist. Aber zum Häßlichen gehört auch die Krankheit, – vielleicht gibt es nichts Häßliches außer ihr. Daß das Kranke in der Kunst irgendwie mit dem Ethischen zusammenhängt, daß eine auf „Kreuz, Tod und Gruft“⁴⁹ gestimmte Kunst notwendig ethische Kunst ist, das wußte ich, der ich von Schopenhauer und Wagner komme, im Grunde immer. Aber ich bin dankbar, es aus so gelehrtem Munde wiederum bekräftigt zu erhalten.

Ihr sehr ergebener
Thomas Mann.

(Thomas Mann kézírásával; a levél végén a név aláhúzva.)

*

[Szabó Ervin levele Ritoók Emmának]

Világ
tárcarovata

Budapest, 1918. jul. 15.
I. Ménesi-ut 19⁵⁰

Igen tisztelt Nagyságos Asszonyom!

A lefolyt személyes megbeszélésen, csakis általánosságban tárgyaltunk és így semmi különös egyéni kívánalom az egyes személyekre nem merült fel. Mindenesetre azonban én is nagyon sajnálom hogy Nagysád nem lehetett jelen, már csak azért is, mert ebben betegsége akadályozta, ami pedig soha sem kellemes. Remélem a dolog nem olyan komoly hogy mire a tárcarovat augusztus második felében megindul, ne kereshetne fel valamilyen írásával, amelyet – ha ez lehetséges – a többiek *hónaponként* rendszeren követhetnének. Miheztartás végett közlöm, hogy a Világ rovatunk számára 5, maximum 6 lábat tud adni, s így kénytelen vagyok kérni, hogy írásainak terjedelmét ehhez mérje.

Őszinte igaz tisztelettel
kész híve:
Szabó Ervin

(Szabó Ervin kézírásával, a Világ tárcarovatának fejlődés levélpapírján. – A lapon vsz. Ritoók Emma kézírásával: „Szabó Ervin a Fővárosi Kvtár igazgatója, szocialista író, XX. század szerkesztője”.)

*

[Balázs Béla levele Ritoók Emmának]

Kedves Emma, most végre csönd van körülöttem is (bennem már régóta) Van olyan hét hogy a számat se nyitom ki szóra. Hát ráérek újra össze szedni magamat, „értelmemet” és életemet: a multat, mely tudod, nekem mindig szent volt, mint az a hieroglif amely

der Ethik im Prinzip des Wollens, die dort sinnlicher Ausdruck mit außerethischen Bewertung, hier Verantwortlichkeit fordernde Tat wird – eine Verwandtschaft, die in einem rein ästhetischen Sinne in der Tragödie ihre Verwirklichung findet.” *E. von Ritoók*: Das Häßliche i. m. 16–17. A magyar szövegben ugyanezt a részt ld. *Ritoók E.*: A rút i. m. 193.

49 Ld. ehhez a 23. jegyzetet!

50 A 31. jegyzettel hivatkozott körlevél is a Budapest I. kerületi Ménesi út 19-et jelölte meg a tárcarovat szerkesztőségének helyeként: ez pedig Szabó Ervin magánlakásának címe volt. Ld. *Kőhalmi B.*: i. m. 241–242.

annak aki olvasni tudná bizonyosan Istent jelentené. Én csak nézem a képeit és érzem, *tudom* benne. Régi barátaimban is. Emlékszel még rám? Nem tudom miféle magányba elsüllyedsz, vagy elveszett jövő melankóliája, hogy ilyen kérdések jutnak az eszembe. Bizonyosan emlékszel *rám*: olyannak akit szerettél. Nem is hiszed rólam, hogy rablógylkos voltam, sem azt, hogy „nemzetiellen hazaáruló” azért mert azt vallom, hogy valamennyi nemzetnek egy politikai és gazdasági szervezetbe kellene állniok (mint Svájcban) hogy ne lehessen több háború, ne lehessen irigy verseny és gyűlölködés És hogy ez az internacionale, nagyon megenged egy nemzeti kultuszt, minden faji jelleg és tradíció ápolásával, mint ahogy a svájci németiség máma is *eredetibb* még a nagynémetnél. (Még nyelvében is! Keller eléggé német, és a legtöbb szóval dolgozó német író!) Sőt a politikai (tehát teljesen üres és lelketlen) kontúrok megdőlése provokálna egy *kulturális* nemzeti kontúrú mint ösztönös önvédelmet. Ez volna az igazi. Ezt vallottam mindig vallom most is. Ami pedig a *mai* magyar gentry-ről való véleményemet illeti, nem a legrosszabb magyarok voltak akik hasonló véleményt mondtak: teszem, az „Én magyar nemes vagyok” című versben.⁵¹

Ez a furcsa és tárgyaltalan epilóg persze csak neked szól, bár neked alighanem gyakran elmondtam már. (Azóta mégegyszer odavoltam csehek és románok ellen magyar földet védeni, keservebb és vadabb harcban mint az első volt.⁵² A székely hadosztályban voltam. Kár, hogy nem mesélhetem neked, sok gyönyörűen szomorú és szép tapasztalataimat és nem panaszolhatom azt a keserves zsidógyűlöletet amellyel a harctérről visszajöttem. Minél jobban kell tisztelnem a ritka jó fajtát, amelyik aztán mindennél jobb, annál jobban undorít persze amaz. De ott a mezőn táborozva a székely fiúkkal újra megrendülten éltem át, hogy én *ehez* a fajtához tartozom. És ezt minden primitivségük mellett ők is érezték. Sajnos ez nem változtat azon hogy a kapitalizmust rossznak tartom, erkölcstelennek és kártékonynak és a magánvagyonhoz való ragaszkodást a Szentlélek ellen való bűnnek, a kommunizmust pedig az emberi spiritualizálódás egyetlen útjának, ami különben az első keresztények véleménye is volt. De legaljasabbnak tartom, hogy a „Nemzeti eszme” jelszava alatt állítják vissza a tőzsdét, a zsidó részvényesek kuponjait és a százezerholdas birtokokat az ameríkába vándorló magyar paraszttal. Mert *csak* ezt csinálják. Ami egyebet *lehetne* ezen címen csinálni azt egy szocialista államban is lehetett volna. (Talán nem épen ebben a szerencsétlen torz embrióban mint a mienk volt) – Hogy mért írom mindezeket a késő dolgokat? Nem tudom. Ráérek. Rád gondolok és beszélgetek. És talán most sajog fel bennem a tragédiája, hogy *legjobb* esetben el kell hagynom ezt az országot mert kivernek belőle, mikor olyan mélyen átéltem hozzátartozásomat. Mert kommunista vagyok. Akkor pedig nem lehetek magyar. Jó. Ibsen is meg élt 40 évig külföldön. Angol költők meghalni se mentek haza. Még Kossuth se. Annát⁵³ sajnálom. Neki nagyon fáj. – Amellett, ugye, ez csak az én kiirthatatlan optimizmusom, hogy el fognak kergetni. Sokkal valószínűbb, hogy Illaván vagy hol, fogok „itt élni és halni”⁵⁴

Nekem nagyon fájna, ha te nem látnál engem. Azt hiszem elég régóta ismersz, mint magyart is ismersz, együtt voltunk „nemzetközi utazó” magyarok, együtt kultiváltuk a „német eszméket”, te tudod, hogy attól maradhat magyar az ember. Emlékszel még Berlinre? Emlékszel még Zoltánra⁵⁵ aztán itt Pesten. A népdalgyűjteményekre és a

51 Balázs vsz. Petőfi Sándor A magyar nemes c. versét (1845) idézi, amelynek refrénsora: „Én magyar nemes vagyok!”

52 Vö. ehhez: *K. Nagy M.*: i. m. 251.

53 Hamvassy Anna (1876–1954), Balázs Béla felesége.

54 Balázs vsz. Vörösmarty Mihály Szózat c. versének (1836) „Itt élned, halnod kell” sorát idézi.

55 Kodály Zoltán (1882–1967), zeneszerző.

népmesékre (melyeket a hazafias magyar akadémia jóvoltából még máma sem lehetett kiadni! Egy *bécsi vállalat* kiadásában fognak megjelenni!) Kodály Zoltánt és Bartók Bélát egyébként a hazafiak *elcsapták* az akadémiáról mint „nemzetietlen” kommunistákat. Ezután Zerkovitz⁵⁶ lesz a magyar nemzeti zeneszerző. Mert jó ellenforradalmár volt. Mindez mindegy. Nekem ma már csak lelki dolgok fájnak, a „társadalom” már nem érdekkel. (Lásd mellékelt verset.)⁵⁷ Fáj hogy te elhagytál és utolsó levelemre nem is feleltél. De tartsd meg a *multat* jó emlékedben. Nagy bűn volna azt bántani. Nem ismerem új barátaidat és környezetet, de nem hiszem, hogy sokkal többet tudnának neked adni gondolatban és érzésben mint amennyit a multad adott. Ha majd Gyurit⁵⁸ főbe-lőtték és engem is „eltüntettek”, akkor állj meg egy órára és gondolkodj ezen.

Ne haragudj ezekért a nyavalyás szentimentalításokért. Ez mind a ráérés és mert nem tudom magam rendesen koncentrálni a munkára. Ezt a levelet eredetileg egész másvalamiért kezdtem írni. Azt hallom hogy Pekár Gyula⁵⁹ államtitkári író úr, vissza pöröli az íróktól a szovjet alatt felvett pénzeket. Arra akarlak figyelmeztetni, *hogy a te 3000 koronád nem esik ebbe a kategóriába*. Te a vígszínháztól vetted fel a pénzt és a munkát be is nyújtottad. *Azt a darabot Faludi⁶⁰ rendelte*, ő vette át, ő fizette ki. Én csak a fordító személyét és az összeg nagyságát (elég kevés!) határoztam meg. Szóval ez az egész ügyleted a Vígszínházzal történt, nem a „Szellemi termékekkel”⁶¹ – Ahhoz hogy a Vígszínház akkor milyen adminisztráció alatt állott semmi közöd. Ezt a pénzt te nem a szovjetkormánytól kaptad. A vígszínháznak fordításod *ma is tulajdonában van*, tehát a pénz viszont a tied. – Ezt akartam neked megírni és ilyen melabús lira lett belőle. Isten áldjon. Szeretve gondol rád bujdosó vörös-kuruc barátod

Herbert.⁶²

(A levél 1. oldalán, függőlegesen, a lap szélén: „Ezt a levelet égesd el, nehogy valami gyanúba keveredj miattam!”)

(Balázs Béla kézírásával. – A borítékon más kézírással: „Önagysága Ritoók Emma úrnőnek *Mátyásföld* Rákóczi-ut 10.” – A borítékon vsz. Ritoók Emma kézírásával: „a kommunizmus után”, „Balázs Béla”.)

56 Zerkovitz Béla (1881–1948), zeneszerző.

57 Az említett verset nem találtam meg Ritoók Emma hagyatékában.

58 Lukács György (1885–1971) filozófus, a Tanácsköztársaság idején 1919. márc. 21–ápr. 3.: közoktatásügyi helyettes népbiztos, ápr. 3–jún. 24.: közoktatásügyi népbiztos, jún. 28–aug. 1.: a közoktatásügyi népbiztos helyettese.

59 Pekár Gyula (1867–1937), író, politikus, 1919. aug. 16–27., 1919. nov. 28–1921. jan. 6.: a vallás- és közoktatásügyi minisztérium politikai államtitkára.

60 Nem sikerült tisztáznom, hogy ezen ügyben a Vígszínház vezetőségéből Faludi Gábor (1846–1932) vagy fia, Faludi Jenő (1873–1933) intézkedett-e.

61 Balázs a Szellemi Termékek Országos Tanácsára utal, amelyet a Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága hozott létre 1919. ápr. 19-én valamennyi sajtótermék (a napisajtó termékeit, illetve a politikai lapokat kivéve) kiadásának irányítására. Vö. még: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rend. Petrák Katalin–Milei György. Bp. 1959. (Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet) passim.

62 Balázs eredeti neve Bauer Herbert volt, a Balázs Béla nevet hivatalosan 1913-ban vette fel. Barátainak írt leveleit azonban később is Herbert névvel írta alá. (Vö. *Joseph Zsuffa*: Béla Balázs, the Man and the Artist. Berkeley–Los Angeles–London, 1987. 42.) – Jelen esetben azonban a Herbert név használatát az óvatosság is indokolta: ha a levél esetleg illetéktelenek kezébe kerülne, azok ne tudhassák meg, hogy Ritoók Emmának a bukott diktatúra egy egykori vezető tisztségviselője írt.

PATH-FINDERS OF THE SPIRIT
EMMA RITOÓK AND LETTERS FROM GYÖRGY LUKÁCS, THOMAS
MANN, ERVIN SZABÓ, AND BÉLA BALÁZS.

(Published by Boldizsár Vörös)

Until the Hungarian bourgeois revolution of 1918, the female Hungarian writer and philosopher Emma Ritoók (1868–1945) belonged to an intellectual group that centred upon György (George) Lukács (1885–1971), the Hungarian philosopher who later became known throughout the world, and Béla Balázs (1884–1949), the Hungarian film critic who later acquired an international reputation.

Much of the legacy of Emma Ritoók is to be found in the National Széchényi Library. The legacy includes the following four letters:

The first letter was received by Ritoók from György Lukács in 1915. It shows that Lukács considered the female writer to be his spiritual partner.

The second letter is Thomas Mann's response to an article published by Ritoók in 1916 and entitled *Das Hässliche in der Kunst* [The Ugly in Art]. Ritoók had sent a copy of the article to Mann. In his letter, Thomas Mann refers to Nietzsche, Wagner and Schopenhauer. These philosophers were linked to Mann's work entitled *Betrachtungen eines Unpolitischen* [Reflections of an Unpolitical Man], upon which he was working at the time, and of course to his complete life's work.

The third letter was written by Ervin Szabó, the Hungarian left-wing thinker and library director (1877–1918). In his letter, Szabó asks Ritoók to write an article for his column in the daily newspaper *Világ* [The World]. Ritoók never acquiesced to this request.

The fourth letter is Béla Balázs's letter to Ritoók written in the autumn of 1919 after the suppression of the Hungarian Soviet Republic. Balázs had played a leading part in that dictatorship and was therefore in hiding. He later fled from Hungary. In the letter Balázs formulates his efforts to find community. In this context, he reconsiders the question of nationalism and internationalism. These issues were of recurrent interest to Balázs.